

ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ-ΧΡΟΝΟ ΜΕ ΤΟ ΠΛΗΡΩΜΑ ΤΟΥ 'ΘΩΡΗΚΤΟΥ ΑΒΕΡΩΦ'

Κρητικός Γεώργιος¹ και Στεφανάκης Μανόλης²

¹Επίκουρος Καθηγητής Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Ελ. Βενιζέλου 70, Καλλιθέα – Αθήνα, Τ.Κ. 176 71, Email: gkriti@hua.gr

²Αναπληρωτής Καθηγητής, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Ελ. Βενιζέλου 70, Καλλιθέα – Αθήνα, Τ.Κ. 176 71, Email: estef@hua.gr

Περίληψη: Η μελέτη αυτή έχει ως στόχο την έρευνα φωτογραφικού αρχείου, το οποίο βρίσκεται μέσα στο πολεμικό 'Γεώργιος Αβέρωφ'. Στόχος της δεν αποτελεί απλώς η μελέτη της πολεμικής δράσης ενός πλοίου, το οποίο διαδραμάτισε ενεργό ρόλο σε τρεις διαφορετικούς πολέμους (Βαλκανικούς, Πρώτο και Δεύτερο Παγκόσμιο). Μέχρι σήμερα οι παραδοσιακές προσεγγίσεις έχουν εστιάσει στην πολεμική δράση του πλοίου και κυρίως στους κυβερνήτες και ανώτερους αξιωματικούς που ήταν υπεύθυνοι στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Η παρούσα έρευνα θα στρέψει το φακό στη ζωή όλων των μελών του πληρώματος και στις δραστηριότητές τους που έχουν καταδικαστεί στη σιωπή. Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσα στο χώρο αυτό του πολεμικού 'Αβέρωφ' ζούσαν περίπου 600 άνθρωποι εν καιρώ ειρήνης και πάνω από 1000 σε συνθήκες πολέμου. Η μελέτη αυτή λοιπόν, θα φωτίσει νέες πτυχές της ζωής τους καθώς και νέες χωρικές διαστάσεις ή συμβολισμούς ενός πλοίου που ταξίδευε για μισό σχεδόν αιώνα

TRAVELING THROUGH SPACE AND TIME WITH THE CREW OF THE BATTLESHIP AVEROF

Kritikos Georgios¹ and Stefanakis Emmanuel²

¹Assistant Professor, Harokopion University, Department of Geography, El. Venizelou 70, Kallithea – Athens, Postcode: 176 71, Email: gkriti@hua.gr

²Reader, Harokopion University, Department of Geography, El. Venizelou 70, Kallithea – Athens, Postcode: 176 71, Email: estef@hua.gr

Abstract: The main concern of this study is to research the archive of photographs of the battleship 'Georgios Averof'. Its target is not only to study the war actions of a cruiser that played an active role in three different wars (Balkan Wars, First and Second World War). Until today traditional approaches have focused on this action as well as on the commanders and high officers who were responsible of the centers of policy-making at the battleship.

The present research will focus on the lives of all the members of the crew as well as on their activities that have been condemned into silence for all these years. It is worth mentioning that this battleship had a crew of 600 men during peace time and more than 1000 during war period. This study will bring into light new aspects of their lives on the battleship as well as new spatial dimensions or symbolisms of the battleship that used to travel for almost half of a century.

Λέξεις κλειδιά: ιστορική γεωγραφία, πολιτισμική γεωγραφία, χωρική ανάλυση, θωρηκτό Αβέρωφ, πλήρωμα.

Key words: historical geography, cultural geography, spatial analysis, Averoff battle-ship, spatial relations.

1. Εισαγωγή

Η έρευνα αυτή έχει ως στόχο την αξιοποίηση του ποικίλου φωτογραφικού-αρχαιακού υλικού, το οποίο βρίσκεται μέσα στο 'Θωρηκτό Αβέρωφ'. Κίνητρό της δεν αποτελεί απλώς η μελέτη της πορείας στον ιστορικό χωρόχρονο ενός πλοίου, το οποίο έχει μια από τις μακροβιότερες δράσεις πολεμικού στην παγκόσμια ιστορία,

Πολλά έχουν γραφτεί για την δράση του που εξελίχθηκε παράλληλα με την ιστορία του ελληνικού κράτους στο πρώτο σχεδόν μισό του εικοστού αιώνα. Ακόμη και πρόσφατα ερευνητικά προγράμματα ασχολούνται με την κίνησή του στο χώρο και τη συμβολή του στην εξέλιξη της ελληνικής ιστορίας. Οι έρευνες αυτές αξιοποιούν μέχρι σήμερα αρχαιακό υλικό που βασίζεται σε ημερολόγια ναυάρχων ή ανώτερων αξιωματικών για να αναπλάσουν τον αντίστοιχο ιστορικό χωρόχρονο. Δικαιολογημένα ασχολούνται με τους ευφείς ελιγμούς του ναυάρχου Κουντουριώτη στις ναυμαχίες των βαλκανικών πολέμων (1912-13) που έκριναν την έκβαση του αγώνα στη θάλασσα. Στις ναυμαχίες τους Έλλης και της Λήμνου, αρχηγός του ελληνικού στόλου ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης είχε υψώσει στον ιστό του νεότευκτου θωρηκτού το σήμα του. Κατόρθωσε με παράτολμες ενέργειες να αναγκάσει τον τουρκικό στόλο σε υποχώρηση στα στενά των Δαρδανελίων αποζητώντας την προστασία των βαρέων επάκτιων πυροβόλων (Βουρνάς, 1977: 136). Η δύναμη πυρός του θα είναι καθοριστική σε όλη την έκβαση του πολέμου όχι μόνο σε επίπεδο συγκρούσεων αλλά και διπλωματικών ή στρατηγικών κινήσεων καθώς η παρουσία του ελληνικού στόλου στο Αιγαίο εμπόδισε τη μεταφορά τουρκικών ενισχύσεων από τη Μ. Ασία (Μαρκεζίνης, 1994: 167). Αργότερα η παρουσία του στα παράλια της Μ. Ασίας την εποχή της Καταστροφής σε συνδυασμό με την ετοιμότητα της στρατιάς του Έβρου, έδωσαν τα διπλωματικά όπλα στην ελληνική πλευρά ώστε να υπογράψει τη συνθήκη της Λοζάννης. Μάλιστα θα μεταφέρει και πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, ενώ στον Β' Παγκόσμιο θα συνεχίσει τη δράση του καταπλέοντας στην Αλεξάνδρεια στις 22 Απριλίου 1941. Από το κατάστρωμά του πέρασαν πρωθυπουργοί, βασιλείς και εξέχουσες προσωπικότητες του πολιτικού βίου της χώρας.

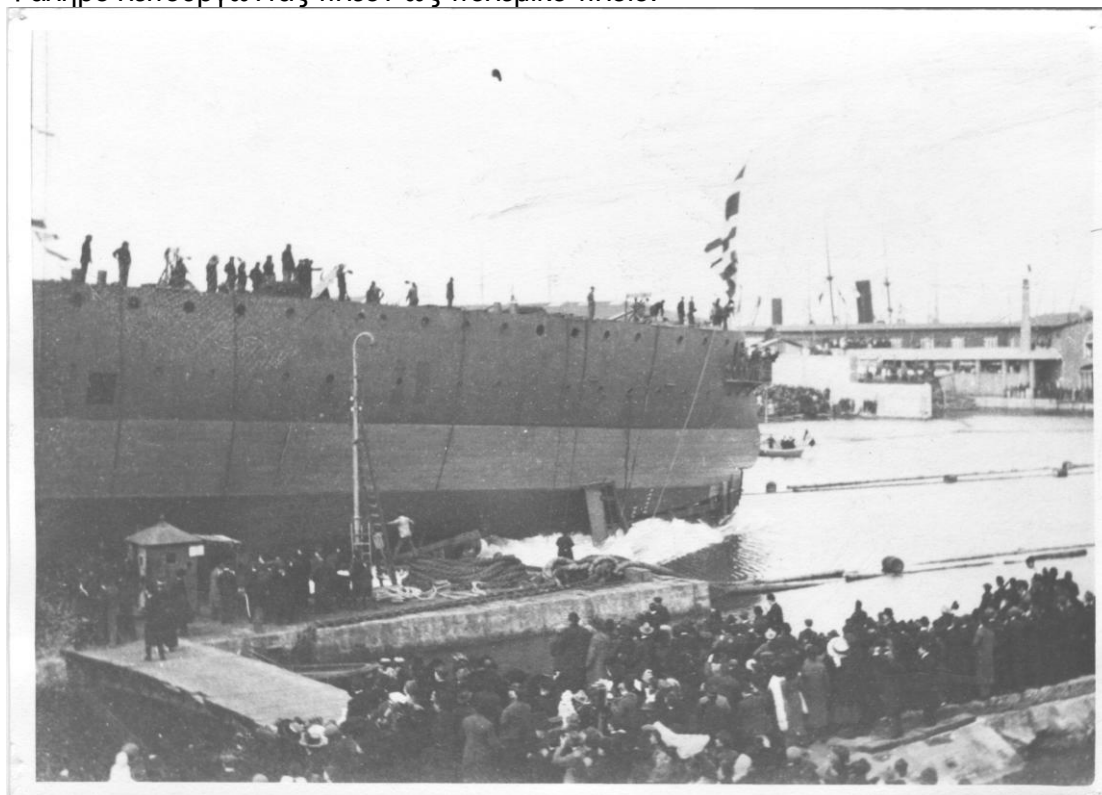
Ωστόσο ένας πόλεμος κινητοποιεί πολλούς περισσότερους ανθρώπους από τις προσωπικότητες που έως τώρα αναδεικνυε η παραδοσιακή ιστοριογραφία. Κυρίως δε όταν εστιάζουμε σε ένα πλοίο που αναγκάζει πάρα πολλούς να συνυπάρξουν στον χώρο του ώστε να επιτύχουν στην αποστολή τους. Αξιοσημείωτο είναι ότι το πλήρωμά του έφτανε σχεδόν τους 600 εν καιρώ ειρήνης, ενώ άγγιζε τους 1200 σε συνθήκες πολέμου! Με αυτό τον γνώμονα υιοθετείται μια νέα προσέγγιση και ποιοτική ανάλυση του φωτογραφικού-αρχαιακού υλικού του πλοίου.

2. Μεθοδολογία

Η παρούσα λοιπόν μελέτη θα στρέψει το φακό της στο σύνολο των μελών τους πληρώματος και στις δραστηριότητές τους, όπως αυτές καταγράφονται στο φωτογραφικό αρχείο του πλοίου. Θα εστιάσει σε αυτούς τους «ασήμαντες» ιστορίες ανθρώπων που μέχρι σήμερα είχαν καταδικαστεί στην αφάνεια. Στόχος είναι να αναδειχθούν πτυχές της καθημερινής ζωής τους και νέοι τρόποι νοηματοδότησής τους μέσα σε ένα χώρο παραδοσιακά ταυτισμένο με την πολεμική δράση ή αναπόδραστα περιορισμένο όχι μόνο λόγω των φυσικών του διαστάσεων, αλλά κυρίως λόγω της αυστηρά ιεραρχημένης ζωής που βίωναν μέσα σε αυτόν. Μέσα από αυτό το πρίσμα, θα φωτιστούν νέες πτυχές της σχέσης τους με το χώρο αναδεικνύοντας τη συμβολή όλων αυτών των ανθρώπων στην απόδοση νέων διαστάσεων ή συμβολισμών της καθημερινότητας ενός πλοίου που οι μέχρι τώρα έρευνες λησμονούν ότι όχι μόνο πολεμούσε, αλλά παράλληλα ταξίδευε ακατάπαυτα στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα σε διαφορετικούς κόσμους και πολιτισμούς.

3. Νέες διαστάσεις στα ταξίδια του 'Αβέρωφ' στον ιστορικό χωρόχρονο.

Η καθέλκυση του Αβέρωφ (φάκελος 2, φωτογραφία: 4 α) ήταν η αρχή ενός μοναδικού ταξιδιού στο χωρόχρονο. Ενός ταξιδιού που έμελλε να κρατήσει μέχρι το 1946 όταν παροπλίστηκε στον Πόρο, ενώ στη δεκαετία του 1980 μεθορμίστηκε στο Φάληρο λειτουργώντας πλέον ως πολεμικό πλοίο.

Όπως ειπώθηκε το πλοίο άλλαξε τις ισορροπίες στον πόλεμο στο Αιγαίο και έφερε την Ελλάδα να καταξιωθεί ως μια υπολογίσιμη ναυτική δύναμη από τους συμμάχους της. Το πλούσιο φωτογραφικό υλικό μας δείχνει όλη την πολεμική δράση και πορεία του πλοίου.

Μέσα ωστόσο από αυτό το υλικό ανακαλύπτουμε ότι έξω από την περιοδικότητα της ιεραρχικά καθορισμένης ζωής σε ένα πολεμικό πλοίο όπου η πειθαρχία και η ετοιμοπόλεμη ή και εμπόλεμη ατμόσφαιρα αποτελούν τον στερεοτυπικό τρόπο απεικόνισης των μελών του πληρώματος, υπάρχουν αρκετές φωτογραφίες από τα μέλη του πληρώματος που καταγράφουν στιγμές καθημερινότητας χαλάρωσης ή διασκέδασης στα πλαίσια κάποιας εργασίας. Φωτογραφίες από το καρέ των αξιωματικών μέχρι το αναρρωτήριο του πλοίου, ή και άλλες που απαθανατίζουν τη διαδικασία ανθράκευσης – δηλαδή εφοδιασμού του πλοίου με κάρβουνο. Σε αυτήν συμμετείχαν όλα ανεξαιρέτως τα μέλη του πληρώματος (εκτός του κυβερνήτη) καταργώντας κάθε έννοια ιεραρχίας ή υποταγής στα κελεύσματα ανωτέρων.

Για παράδειγμα φωτογραφίες όπως η ακόλουθη (φάκελος 2, φωτογραφία: 27 α) αποτυπώνουν κοινωνικές δραστηριότητες – έναν γάμο – με τους εκπροσώπους του κλήρου να τελούν την αντίστοιχη λειτουργία στο κατάστρωμα του πλοίου παρουσία ένστολων και μη.

Συχνή είναι η παρουσία του κλήρου σε λειτουργίες που τελούνταν πριν την εμπλοκή σε ναυμαχία με την παρουσία όλου του πληρώματος στο κατάστρωμα. Ήταν ανάλογης αίγλης και συμμετοχής με όλες εκείνες τις δεήσεις που τελούνται από εμπόλεμους οι οποίοι επιζητούν τη βοήθεια υπερβατικών στοιχείων για την ευόδωση του δίκαιου αγώνα τους (Κρητικός, 2008: 200).

Στην προκειμένη περίπτωση, ο χώρος δείχνει να μεταμορφώνεται σε μια κοσμική εκδήλωση, ενώ τα πυροβόλα και ίσως η παρουσία ένστολων μελών του πληρώματος που συμμετέχουν στο μυστήριο προδίδουν την ταυτότητα ενός πολεμικού πλοίου.

Πέρα όμως από την τέλεση ενός μυστηρίου στο κατάστρωμα του πλοίου, η έμφυλη ετερότητα είχε θέση μέσα στο καράβι και σε στιγμές πολύ λιγότερο φερεγγυτικές. Φωτογραφίες – όπως η πρώτη κατά σειρά στην επόμενη σελίδα με την εθνική τραγουδίστρια Σοφία Βέμπω και μέλη του πληρώματος στο πύργο με τα δίδυμα πυροβόλα, δείχνουν την παρουσία της γυναίκας με ένα τρόπο που και πάλι δεν αποπνέει το χαρακτήρα ενός πολεμικού πλοίου.

Ωστόσο το καράβι γίνεται χώρος κοινωνικού συγχρωτισμού όχι μόνο με επώνυμες εκπροσώπους του γυναικείου φύλου όπως η Σοφία Βέμπω (φάκελος 4, φωτογραφία: 15β) που φωτογραφίζεται με μέλη του πληρώματος κατά την επίσκεψή της στο πλοίο όταν είχε ως έδρα του τη Μέση Ανατολή κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, αλλά και ανώνυμες – όπως στη δεύτερη κατά σειρά φωτογραφία (φάκελος 4, φωτογραφία: 28β) της επόμενης σελίδας.

Εκεί, γυναίκες και αξιωματικοί του πληρώματος που δίνουν μια διάσταση εντελώς διαφορετική από αυτή της στερεοτυπικής κυριαρχίας ενός ανδρικού φύλου, πειθαρχημένου σε κατάσταση εμπόλεμης σύρραξης ή ετοιμότητας. Οι εκπρόσωποι του γυναικείου φύλου σε στιγμές χαλαρότητας φορούν καπέλα του πληρώματος και φωτογραφίζονται στο φακό σαν μια παρέα που επιδιώκει να απολαύσει την ομορφιά της ειρήνης και της καθημερινής ζωής. Η παρουσία τους είναι εξίσου ισχυρή με αυτή των μελών του πληρώματος.

Κι όλα αυτά σε μια εποχή που η γυναικεία χειραφέτηση στην Ευρώπη παρέμενε ένα διεκδικούμενο δικαίωμα, ενώ η θέση της ήταν εμφανώς υποδεέστερη ή απλώς υποστηρικτική της ανδρικής (Rose, 1993).

Άλλοτε πάλι ο συγχρωτισμός του πληρώματος με ανθρώπους διαφορετικής γεωγραφικής και πολιτισμικής προέλευσης δικαιολογούνταν μέσα από μια σχέση μισθωτής εργασίας που τους καλούσε να συμβάλλουν σε επισκευές, συντήρηση ή σε άλλες απασχολήσεις κατά τη διάρκεια ταξιδιών σε τόπους μακρινούς. Οι ντόπιοι εκπροσωπούν ένα στοιχείο αυθεντικότητας της ντόπιας κουλτούρας. Το πλήρωμα φωτογραφίζεται μαζί τους, δημιουργώντας μια αντιδιαστολή απέναντι σε κάτι που ο

δυτικός άνθρωπος θεωρεί γραφικό, εξωτικό ή αξιοπρόσεκτο στον πολιτισμό του «Άλλου»(Said, 2003: 415-6).

Ταυτόχρονα η ίδια απεικόνιση της καθημερινότητας ενέχει ένα πολύ ανθρώπινο στοιχείο μέσα στη δύνη του πολέμου, συναδελφικό, συμβατό με το χωρόχρονο στον οποίο έχει ενταχθεί το πλοίο και το πλήρωμά του. Μέσα από φωτογραφικό υλικό σαν το ακόλουθο (φάκελος 4, φωτογραφία 29β) το κατάστρωμά του καθίσταται ένα σταυροδρόμι πολιτισμών. Πρόσωπα με ήθη και έθιμα που διαφέρουν από αυτά των μελών του πληρώματος εμφανίζονται πιο συχνά όταν το καράβι βρέθηκε σε χώρους έξω ακόμη από την Ελλάδα στον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο. Συγκεκριμένα ένα χρονικό διάστημα - μετά την επιτυχή διαφυγή του στην Αίγυπτο - έδρα του «Αβέρωφ» ήταν η Βομβάη. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1941-44 έδρασε σε ναυτικές επιχειρήσεις στη Μέση Ανατολή φτάνοντας συνοδεία νηοπομπών μέχρι τον Ινδικό.

Δηλωτικές του γεωγραφικού χώρου που ανέπτυξε τη δράση του είναι και οι χαρακτηριστικές φιγούρες ντόπιων που μπλέκονται στις φωτογραφίες με αυτές του πληρώματος, όπως και οι προσευχές τους δημιουργούν μια σειρά εικόνων διαφορετικών και ταυτόχρονα όμοιων με εκείνες της Ορθόδοξης λειτουργίας με τους υπηρετούντες παρατεταγμένους στο κατάστρωμα του πλοίου. Όλες αναδεικνύουν στον ίδιο χώρο συμβολισμούς και αναφορές σε ένα υπερβατικό στοιχείο που πρέπει να συνδράμει στην επικείμενη μάχη, να συντρέξει τους μαχόμενους ή να ευλογήσει μια δραστηριότητα που και πάλι βγάζει τους πιστούς από την περιοδικότητα του πολέμου ή της καθημερινής στρατιωτικής ζωής.

Το πλήρωμα του πλοίου απαθανατίζεται σε φωτογραφίες όπως στην ακόλουθη σαν περιηγητές που αναζητούν μέσα από την καβαφική προσέγγιση του ταξιδιού τη μυσταγωγία του τόπου, της περιπέτειας και όχι του προορισμού.

Άλλες δε φωτογραφίες ενέχουν νοηματοδοτήσεις και αναπαραστάσεις του χώρου που αναδεικνύουν μια εντελώς διαφορετική εικόνα από τη συλλογική ταυτότητα ενός Ελληνορθόδοξου πληρώματος. Απεικονίζουν ανθρώπους που ακολουθούν μια διαφορετική ιερουργία ή δόγμα να προσεύχονται στο κατάστρωμα του «Αβέρωφ». Εικόνες σαν και την παρακάτω (φάκελος 4, φωτογραφία 29α) αρνούνται στερεοτυπικές αναπαραστάσεις του χώρου σε μια θρησκευτική λειτουργία που έχει έντονο εθνικό χαρακτήρα. Καθιστούν το πλοίο διαπολιτισμικό χώρο.

Αντίστοιχες φωτογραφίες έρχονται σε αντίθεση με όλες εκείνες τις αναπαραστάσεις του Ορθόδοξου κλήρου που τελεί τη χριστιανική λειτουργία, ώστε να αντλήσουν οι εμπόλεμοι θάρρος και πίστη στα δίκαια του αγώνα τους. Ενός αγώνα τον οποίο τουλάχιστον στους Βαλκανικούς πολέμους τελούσαν ακόμη και εναντίον ανθρώπων που είχαν την ίδια θρησκεία με αυτόν που προσεύχεται στο κατάστρωμα του καραβιού.

3. Επίλογος

Έχουμε συνηθίσει να εκλαμβάνουμε τα πολεμικά μουσεία κυρίως ως χώρους μνήμης θυσιών ή εθνικής υπερηφάνειας, όπου αποτίνουμε φόρο τιμής κατά τα εθνικά ειωθότα μας, απαξιώνοντας άλλες διαστάσεις τους. Ξεχνώντας ίσως ότι πέρα από χώροι προσκυνήματος, διατήρησης της ιστορικής μνήμης και σεβασμού για τις θυσίες ενός λαού, θα πρέπει να εκλαμβάνονται και ως τοπία που αναδεικνύουν την αξία της ειρήνης σε αντιδιαστολή με τη βιαιότητα του πολέμου, αναδεικνύουν την ομορφιά της ζωής σε αντίθεση με τον εκμαυλισμό των ηθών της ανθρώπινης ύπαρξης μέσα στη δύνη ενός πολέμου. Μέσα από αυτό το πρίσμα και με ανάλογες συμβολικές αναπαραστάσεις μπορούν να οδηγηθούν και οι επισκέπτες τους να σκέφτονται με αποστροφή τον πόλεμο και να καταξιώνουν την ομορφιά της ζωής ή της συνύπαρξης των ανθρώπων στην ειρήνη. Θα έλεγε κανείς ότι αυτές οι προσεγγίσεις συνιστούν την πρόκληση που θα πρέπει να αντιμετωπίζουν όλοι οι επιστημονικοί φορείς, οι οποίοι εμπλέκονται στη δημιουργία των χώρων κάθε πολεμικού μουσείου, μνημείων ή τοπίων θανάτου (Κρητικός: 2008, 188-190). Με άλλα λόγια η κατασκευή χώρων συλλογικής μνήμης, θα πρέπει να απεικονίζουν τη βία του πολέμου με τέτοιο τρόπο ώστε να μη την δοξολογούν ή να την επικροτούν ως μέσο ισχύος και απόδειξης ανδρείας, αλλά να την παρουσιάζει με μεθόδους που θα οδηγούν το κοινό των επισκεπτών να την απορρίπτουν, αφού έχουν ανακαλύψει τη βιαιότητα και τη ματαιότητά του (Jones, 2000: 160).

Αξίζει μάλιστα να υπογραμμίσουμε τα λεγόμενα του Vincent Scully, σχετικά με την απόφαση της Επιτροπής Καλών Τεχνών της Ουάσινγκτον (Washington Fine Arts Commission) να απορρίψει ένα ανάλογης φιλοσοφίας μνημείο βετεράνων και

πεσόντων στον πόλεμο της Κορέας, τονίζοντας ότι: «Δεν είναι εύκολο να χτίσει κανείς ένα μνημείο πολέμου. Ιδιαίτερα σήμερα που η νίκη, αυτή η αρχαία θεότητα των Ελλήνων, μας δείχνει ένα διφορούμενο πρόσωπο. Τα πλέον επιτυχημένα μνημεία της εποχής μας δεν είναι αυτά που αφορούν τη νίκη, αλλά εκείνα που παρουσιάζουν τη μόνη ακαταμάχητη και αδιαφιλονίκητη αλήθεια για τον πόλεμο: το γεγονός ότι σκοτώνει πολλούς ανθρώπους» (Scully, 1991: 28).

Ακόμη λοιπόν και σε αυτό τον πλέον αυστηρά και κατηγορηματικά ιεραρχημένο χώρο του 'θωρηκτού Αβέρωφ' δεν πρέπει να λησμονούμε και άλλες χωρικές παραμέτρους που ξεφεύγουν από τη συμβατική αφήγηση. Διαφορετικές πτυχές της ζωής στο πλοίο μπορούν να αναδειχθούν ακόμη και εκεί όπου ο κύριος όγκος των επίσημων και επιλεκτικά καταγεγραμμένων ιστορικών συμβάντων προβάλλουν το απαραίτητο στοιχείο της ένδοξης πολεμικής δράσης, ώστε να εξασφαλιστεί η διαχρονική υπόστασή τους στην ανασυγκρότηση του ιστορικού παρελθόντος. Είναι οι δράσεις όλων εκείνων που ατομικά ή συλλογικά μιλούν για την ανθρώπινη υπόσταση έξω από τον πόλεμο προτάσσοντας απέναντι στο μνημειώδες και το αιώνιο που διεκδικεί η συμβατική στρατιωτική ιστοριογραφία, το πεπερασμένο και το εφήμερο της ύπαρξής μας που συγχρωτίζεται χωρίς ιεραρχήσεις, αποκλεισμούς, πολιτισμικές ή άλλες κατηγοριοποιήσεις. Το «Γεώργιος Αβέρωφ» και το υλικό που διασώζεται στο αρχείο του αποτελούν μια κιβωτό όχι μόνο ένδοξης συλλογικής ιστορίας ενός λαού αλλά και ατομικών ιστοριών ανθρώπων που βίωσαν το ταξίδι του στο χώρο ξεφεύγοντας από μια υπερβατολογική και μνημειώδη νοηματοδότηση που αναζητούσαν την αυτογνωσία και την καταξίωση των υπηρετούντων στο πλοίο στην αναπόδραστη εμπειρία του πολέμου. Το φωτογραφικό υλικό που επελέγη ζωντανεύει όχι μόνο την πολεμική ιστορία ενός εκπροσώπου του ελληνικού λαού αλλά και την πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική γεωγραφία του με ένα τρόπο μοναδικό. Πέρα λοιπόν από τη συλλογική μνήμη και την αναμφισβήτητη ένδοξη δράση του πολεμικού Γεώργιος Αβέρωφ σε αυτό το φωτογραφικό υλικό καταξιώνεται η ίδια η αγάπη για τη ζωή, για την ελευθερία και την ειρήνη. Κι όλα αυτά μέσα από τα βιώματα χιλιάδων ανθρώπων που πέρασαν από το πλοίο δίνοντάς του νέες χωρικές διαστάσεις καθώς βίωναν το μακρόχρονο ταξίδι του στον ιστορικό χωρόχρονο.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Ελληνικό Παιδικό Μουσείο, 2007: *Το «Γ. Αβέρωφ» στο πλήρωμα του χρόνου. Εκπαιδευτικό φυλλάδιο για μαθητές γυμνασίου-λυκείου*, Εκδόσεις Βιβλιοσυνεργατική Α.Ε.Π.Ε.Ε. Αθήνα.

Κρητικός Γ. 2008: *Έθνος και χώρος: Προσεγγίσεις στην ιστορική γεωγραφία της σύγχρονης Ευρώπης*, Εκδόσεις Μεταίχμιο: Αθήνα.

Μαρκεζίνης Σπ. 1994: *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τόμος Γ', Αθήνα.

Διεθνής

Dakin D. 1993: *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Institute for Balkan Studies & Museum of the Macedonian Struggle, Thessalonica.

Jones, S. 2000: *Making Histories of Wars* στο Gaynor Kavanagh (ed.), *Making Histories in Museums*, Leicester University Press: London – New York:.

Rose, G. 1993: *Feminism and Geography. The Limits of Geographical Knowledge*, Polity Press: Cambridge.

Said E. 2003: *From Orientalism*, στο J. Agnew, D.N. Livingstone, B.A. Rogers (eds.), *Human Geography. An Essential Anthology*, Blackwell: Oxford.

Scully V. 1991: 'The terrible Art of Designing A War Memorial', in *The New York Times*, Sunday, July 14.